

lásával didaktikai célzatot is vállaló könyve – a monografikus földolgozás elsőségének formai érdemén túl – egy markáns, emlékezetbe vésődő, tartós hatásúnak ígérkező koncepció rögzítésétől kapja meg tartalmi jelentőségét. (Szépirodalmi, 1977 – Arcok és vallomások sorozat)

CSÚRÓS MIKLÓS

Vezér Erzsébet: LESZNAI ANNA ÉLETE

Nem lehet szépíteni a dolgot: Lesznai Annát egy időre elfeledtük. Neve az *Új Magyar Lexikon*ból (Bp. 1959–1972.) is kimaradt, s a hetvenes évek elején megjelent akadémiai kiadvány, az 1918–19-es dokumentumok reprezentatív szöveggyűjteménye, jegyzeteiben nem tudta föloldani a Berény Róbert tervezetében iparművészként szereplő „Lesznai” nevet. Pedig a művésznév mögött rejtőző Moscovitz Amália, e forradalmak korának egyik jelentős szereplője, akkor még élt. Verseket és önéletrajzi regényt írt, szép magyar nyelven, hazája nem halványuló képéről és emigrációban szenvedő magáról. Hajnal Anna szép szavaival: „Méltó magas kort ért teljességben és épségben, mint gyökérben és koronában kiteljesedett ősplátán: szélesen markolta a földet, szomjasan és az egyensúly titáni feszültségében emelve és földbe kötözve egekbe nyúló magát.”

Nevét a fontosabb régi kézikönyvek közül csak a *Magyar Zsidó Lexikon* (szerk. Újvári Péter, Bp. 1929.) őrzi, bár születési évét az is hibásan közli. Évtizedek után Vezér Erzsébet köszöntötte elsőként a magyar sajtóban (*Élet és Irodalom*. 1965.). Ma már művét is egyre komolyabban méltatják az újabb magyar irodalmi és művészeti lexikonok, szakkönyvek.

A művésznő 1965–66-os látogatásai Budapesten, regényének és válogatott verseskötetének hazai kiadása, egyes képző- és iparművészeti munkáinak kiállítása 1975-ben Hatvan városában, majd a hagyatékából végakarata szerint hazakerült hímzéstervek, mese-illusztrációk és életképek bemutatása 1976-ban a Magyar Nemzeti Galéria reprezentatív tárlatán, egyes művészetpedagógiai előadásai szövegének sokszorosítása, végül legszebb meséinek, verseinek újralfedezése és közreadása a Corvina szemet-lelket gyönyörködtető Képeskönyvében nemcsak őt magát ébresztették új életre, hanem azoknak régi, fontos eszmei és valós találkozásaira is emlékeztettek

bennünket, akik e szembesülés nélkül talán maguk is felelték volna, hogy valaha egyazon helyen, nála is jártak. Mennyi fontos művészeti és tudományos vita zajlott szalonjában, kertjében – Bécsben, Körtvélyesen, Budapesten –, míg ő cigarettázva hímzése fölé hajolt! Kulturális életünk számos kiválósága – többen (Kodály Zoltán, Lukács György, Ortutay Gyula) Lesznai hazlátogatásai óta már halottak – találkozott „a Máli” szívélyes invitálásában, köszöntésében s az emlékezősekben. Lesznai feszültségekkel és nehéz sorsral vívódó-vívó egyéniségének, életének legfontosabb üzenete talán az inspiratív harmóniateremtés egyedülálló képessége. Különösen azok számára, akik örökösei annak a sokszínű, de morális elkötelezettségében, antifeudális demokratizmusában egységes szellemi mozgalomnak, amelynek legnagyobb szónoka Ady Endre, ám munkásai, de mártírjai is a Lesznai Annák voltak. Ezt közvetíti sikerrel Vezér Erzsébet könyve. Moscovitz Amália élete korszakokat és világreszeket ível át, mégis az egyszerűség és hűség emelkedett példája.

Ezért szerencsés az a forma, amelyben ez a könyv a Lesznai-jelenséget tárgyalja. Az életrajz keretei között egyszerre idézi föl a művésznő gazdag személyiségét, életének változatos helyszíneit, az alkotó ember megannyi személyes kapcsolatát, tevékenységi területét. Tartalmasan és új szempontok szerint elemzi a magyar századelőnek Lesznai egész sorsát meghatározó világát. Különösen érzékeltesen vetíti elénk e kor fővárosi értelmiségének egyes csoportosulásait: a Moscovitz-ház összejöveteleit, a Vasárnapi Kör adatfeltáró részletességgel „megjelentett” beszélgetéseit vagy a Tante Cecil irányította szalon izgalmas estéit. Misztifikálástól mentes képet kapunk a magyar progresszió szövedékének egyes alapvonalairól. Többek között olyan rokoni szálak is kibomlanak, mint amelyek Hatvány Lajost Lesznai Annához, Jászi Oszkárt Szabó Ervinhez, Vedres Márkot a Polányiakhoz kötik. De Vezér Erzsébet éppen Lesznai gondolati útjának teljes rajzával érzékelteti, hogy ebben a körben a rokoni és érzelmi kapcsolatok mennyire nem diktálhattak eszmei-ideológiai kötődéseket. Lesznai Anna gondolatait a szerző bravúrosan ütközteti Jászinak levelekből, naplójegyzetekből, kiadatlan írásokból idézett véleményével. Lesznai mindvégig szuverén ember kívánt maradni. Egy volt férjének szóló, kommunistákhoz fűződő kapcsolatairól írott leveléből idézi a szerző: „Barátaimmal szemben legalábbis úgy megőriztem magam, mint veled szemben: egy igaz, és ez tán hiba nőnél, nem tudom hitemet még szerelemből sem megtagadni.”

Körtvélyes, a szülői ház, az arisztokrata allűrjeivel számunkra már inkább nevetséges, mint anekdotikusan vonzó apa és az édeni

kert, melynek képe az egész Lesznai-művet beragyogja . . . Mindezek megjelenítése Vezér Erzsébet könyvének pompás indítása. A szépirodalmi igényű bevezető fejezet ugyanakkor igényes esszét is hordoz a meséről, mint irodalmi műfajról. Lesznai elvonatkoztató, eszményítő kert- és növényábrázolásaira gondolva, nem hangsúlyozhatjuk eléggé az egyszemélyes mitológia fontosságát, e sajátos mágia tudatosságát. Lesznai önmegfigyeléseiben és emlékezéseiben a tudattalan feltárására irányuló tudatos igyekezetet is észrevehetjük. Különösen abból a szempontból volna érdemes megvizsgálni a rendelkezésre álló anyagot, hogy milyen küzdelmet folytatott nemcsak környezetével, de önmagával is, hogy mint nő és mint zsidó teljesen emancipálódjék.

Fölvívta a figyelmet az utóbbi probléma belső vonatkozásaira is abban a nyilatkozatában, amellyel *A zsidókérdés Magyarországon* című körkérdésre válaszolt (*Huszádik Század*. XVIII. évf. 1917. I. sz. 104–109. o.). Ez az írás Lesznai Annának azért fontos vallomása, mert egyértelműen fogalmazza meg álláspontját: a zsidó származású embernek egyetlen lehetséges útja a *mindenfajta* előítélettől mentes, természetes beilleszkedés hazája társadalmi és kulturális közegébe. Gondolatmenetének felelevenítése több később idézett írás, naplójegyzet megértését is megkönnyíthette volna az olvasó számára. Tartalmazza már az egész művén átsugárzó földhöz-természethez tartozás emancipáló programját is, amelyet ez a magyar társadalom minden rétegéhez, a legjobbakhoz ezer szállal fűződő művész az ösztönösség természetességével valósított meg. Társadalmi háttérrel ad egy a magyar századforduló szellemi közegében fel szabadult, egészséges asszony élete végéig sem igazán oldódó, később az emigráció rettenetes súlyával nehezített, tragikus magányosság-érzésnek. Annak, hogy „kezdetben a kert volt, a gyönyörű izek és színek – és a félelem.”

Vezér Erzsébet könyve szerkezetével is érzékelteti, hogy Lesznai Anna soha nem szakadt el végérvényesen gyermekora színhelyétől és kora ifjúsága szellemi környezetétől. Vezér könyvében egyre halványul a színterek leírása, s vele erősödik az életmű bemutatása. Aki csak Lesznai pedagógiai előadásait olvassa is, megérzi a művésznő sorsának tragikumát. Moscovitz Amália az amerikai magániskolában részletesen elmeséli, hogyan érkezett meg Körtvélyesen fészkére a gólya. Az ő, aki a New-York-i bérpalota egykori magyar vidéki otthonokra emlékeztető szobájában hímez, verseket, regényt ír, hogy felidézze és megőrizze régi otthonának képét.

Lesznai Anna írásainak, szubjektív, irodalmi és társadalmi közegének főlényes ismeretében Vezér Erzsébet imponálóan elemzi, magyarítja

ebben a népszerű olvasmányoknak szánt könyvben a verseket, még a Meluzina-motívumot és a sajátos Lesznai-hit költői termékeit is. A képző- és iparművész Lesznai Anna portréja nem teljes. A szerző gazdag dokumentumanyaga alapján közelebb juthatunk a művek értelmezéséhez, azonban e művészet valamennyi tájának feltérképezése, s ennek nyomán a kiemelkedő alkotások, különösen pedig a „jól megcsinált dolgok” a művéség becsületéért végzett munka jelentőségének felmérése még nem történt meg.

A művészi alkotások nehezebben gyűjthetők össze § rendezhetők, mint az irodalmi művek. A feltalált és felismert anyagról nem tudható, hogy mennyiségi és minőségi szempontból hogyan aránylik az életmű egészéhez. A legsúlyosabb gond végül az, hogy újabb művészettörténeti irodalmunk csak esetenként fordít figyelmet a díszítőművészetek jelenségeinek értelmezésére. Vezér Erzsébet könyvének anyagát, a Corvina szép kötetét és Lesznai amerikai előadásait kellett megismernünk ahhoz, hogy a művésznő munkáit ne csupán a szecessziós stílus „megejtően paradox képződményei”-nek (Szabadi Judit: *A magyar szecesszió művészete*. Bp. 1979. 39. o.) lássuk. Lesznai Anna azzal, hogy iparművészeti és könyvművészeti alkotásainak motívumaiban népművészeti anyagot ötvöz a „magas” művészet formáival, hitet tesz a szépség egyetemessége mellett: nem ismeri el a kultúra társadalmi különbségek szabályozta kettéhasadását. Egy-egy hízmésterve formarendjének párját nemcsak matyó motívumokban, hanem hol egy 16. századi spanyol csempén, hol a kolozsvári asztalosok 18. századi mintakönyvében találjuk meg. További meglepő párhuzamok helyett fontosabb a különösen amerikai előadásában tükröződő alapgondolatot, a művészi szemlélet és eszközök demokratizmusát hangsúlyozni. Szemléletének lényege fogalmazódik meg abban a gondolatmenetében, amelyre művészetpedagógiája épül: a tárgyi környezet neveli, alakítja az embert, azaz hogy figyelmet, szeretetet és emberi munkát közvetítő mives darabok a képzőművészet befogadására is nyitottá tehetnek. A motívumvándorlás jól magyarázható a Lesznaival kapcsolatban mindenkor fölvetett népművészeti csatornán át, de feltétlenül számításba véve egy ezzel párhuzamos, rövidebb utat is: úrihízmések, a felvidéki magyar virágos díszű reneszánsz épületek, a körtvélyesi kastély feltételezhető tárgyi világa és általában a művésznő nagy kultúrájának ezer forrása révén. Lesznai legtöbbször lényegében reneszánsz ornamenteket dolgoz föl, színvilága is köti e korhoz, de a szimmetria fölbontásával, vonalrajzával, a „horror vacui” gyakori érvényesülésével szecessziós díszítményekké alakítja őket. A dekorált és „tisztá” felületek arányát a népművészet fölfogásában alakítja.

Iparművészeti munkáinak rokonai a meseillusztrációk. Ezeket az árnyékok nélküli, körülhatárolt, sík formákkal szerkesztettség, a szönyegszerűség teszi olyan jellegzetesen szecessziós alkotásokká.

Örömkre Lesznai Anna számtalan hímezterve, könyvdíszé közül többet már egybegyűjtve közreadott a Corvina kiadó (*Lesznai Képek-könyv. Összeállította Gergely Tibor. Bp. 1978.*). Népéletképeit még nem állíthatuk sorba. Pedig Lesznai táblaképei számunkra, akik ismerjük őt, és ismerjük a Nyolcakat, többet közvetítenének, mint „naiv frisséget”, szeretetet a hazai föld és népe iránt, amit 1926-os bécsi kiállításán a *L'Art Vivant* kritikusa fölfedezett. Igazat kell adnunk neki, amikor Brueghel- és Chagall-reminiszenciákat emleget, s a díszítő szemlélet talán valóban perzsa miniatúrákkal is rokonítja Lesznai egyes képeit. De festészete, mely akvarellvázatainak tanúsága szerint könnyed, nagybányaias ábrázolókézségen alapult, hazai talajról sarjadt, s legalább annyira rokona Kernstoknak és Berénynek, mint az említett, Lesznai tömegjeleneteiben (pl. Szlovák Lourdes, Tánc, Hetivásár Szentmihályon) egy-egy szempontból valóban tettenérhető hatású (bruegheli a térszerkesztés, chagalli a testek tömegének mozdulatba oldódása) nagymestereknek. Táblaképeinek gondos elemzése, általában pedig munkásságának értékelése, feltételezésünk szerint elárulná, hogy művészettörténeti helye magasabban volna, mint ahol azt eddig saját szerénysége és a szeretetteljes kritika (pl. Berényé 1932-ben, amely mint epikus, mesemondó festőt tartja egyedülállóknak,) szemérmessége eddig kijelölte. Az is megsejthető, hogy önértékelését döntően befolyásolta, hogy a Nyolcak 1911-es kiállításáról táblaképeit „eltanácsolták”, ott csak hímezésekkel szerepelt, mint vendég. Vezér Erzsébet is ilyen motívumot fedez föl Lesznai és Berény (a naplóban követhető) harmincas évekbeli kapcsolatát elemezve. Talán nem túlságosan bátor az a föltételezésünk, hogy az itt tettenért „vákuum” nem az első és nem is a legdöntőbb a művészno fejlődésében. A most kezünkben tartott „Lesznai-breviáriumból” olvassuk ki a naplóból származó regényterv egy részét. Ezt az énképet nem nehéz a festő Lesznai Annára alkalmazni: „... a 80–90-es évek még látszólag ép dzsentri világa, az érintetlen középkori falu végső búcsúja... a vár még majdnem érintetlenül fennáll, de belül a termiták úgy kirágták, hogy egy fuvallatra feldől. Megéreztetni a dzsentrinek nevelt kislány intenzív benneélését ebben a világban, s amint felébred benne zsidó és *outsider* voltának tudata, ... Keres kiutat, de túlságosan benne van idegileg és ösztönösen, hogy kijusson belőle az igazi forradalomba. Leül tehát a két világ határán és nézi, festi őket, illetve visszafele ábrázol és előre gondol.” A magyar művészettörténeti irodalom Vezér adatfeltáró, a művész lényét értel-

mező munkája alapján meg fogja találni Lesznai művészi kifejezésében azt is, ami egyetemes jelentőségű, ugyanakkor sajátosan magyar.

A *Nemzeti Galéria katalógusa* (szerk. R. Bajkay Éva) idézte Lesznai Anna mondatait: „Festettem, mert gyönyörködtem otthonom földjében és a rajta nyüzsgő teremtményeknek meg akartam őrizni a képét. Hímeztem és ma is mosolyogva gondolok rá, hogy mennyi hímezett Lesznai-párna hevert valaha a pesti díványokon. Jó generáció voltunk.”

Vezér Erzsébetnek e nemzedék nagyszerű alakját elének állító munkájáról elmondhatjuk, amit Kaffka Margit írt Lesznai Anna első verseskönyvéről: „mindenképp gazdag és szép ajándék; öröme a megismerkedésnek egy előkelő, szenzibilis, érdekes és őszinte lélek komoly poézisével.” (Kossuth, 1979.)

W. SOMOGYI ÁGNES

IRODALOMSZEMIOTIKAI TANULMÁNYOK

A modern román irodalomtudomány, nyelvtudomány, újabban a szemiotika méltán világhírű. A romániai magyar stilsztika (indulásában nyelvészeti, eredményeiben irodalomtudományi) képviselői pedig a magyar nyelvű filológiában töltenek be fontos helyet. Közvetítő szerepük a legismertebb: a romániai magyar szellemi életben a nemzetközi és hazai áramlatokat adják, azonban nem egyszer a mi számunkra is újdonságokat nyújtanak. Talán más tudományterületeknél is inkább megfigyelhető náluk a modern román eredmények és irányzatok alapos ismerete, követése, továbbfejlesztése. Szinte bámulatos, hogy mintegy másfél évtizede mi mindennek a megírására jutott idejük, megjelentetésére erejük. A mostani fordításgyűjtemény-antológia is voltaképpen megelőzi mind a két példaként felhasznált tudományszakot: sem román, sem magyar nyelven nem készült még el önálló irodalomszemiotikai gyűjtemény. Ha fellapozzuk a kötetet, kiderül, hogy azért éppen e forrásokból merített Murvai Olga (valamint a felerészt romániai, felerészt magyarországi fordítók is). A népszerűsítőnek szánt kötet, amelyet a tervek szerint hamar követ majd általános szemiotikai és kultúraszemiotikai kötet is, 12 tanulmányt közöl, többeket rövidítéssel, de mindvégig gondos apparátussal, forrásmegjelöléssel, a tudományos jegyzetekkel együtt. A szerkesztő utószava röviden vázolja a

*Válogatta és az utószót írta Murvai Olga.